

ДО ПИТАННЯ ПРО СПОСІБ ТВОРЕННЯ СЛІВ ТИПУ СПЕЦ, ЗАВ, РОК В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Л. І. Рудницька, Л. Ф. Щербачук

В статье рассматриваются структурные и семантические особенности слов типа спец, зав, рок; аргументируется необходимость четкого разграничения в рамках морфологического способа словообразования таких его разновидностей, как сложение (осново- и словосложение; сложносокращенные слова) и аббревиация (усечение производящей основы).

Ключевые слова: аббревиатура, аббревиация, основосложение, словосложение, сложносокращенные слова

У статті розглянуто структурні й семантичні особливості слів типу спец, зав, рок; аргументовано необхідність чіткого розрізнення в межах морфологічного способу словотворення таких його різновидів, як складання (осново- і словоскладання; складноскорочені слова) й аббревіація (усічення твірної основи)

Ключові слова: абрєвіатура, абрєвіація, основоскладання, словоскладання, складноскорочені слова

The article covers the structural and semantic peculiarities of such words as спец, зав, рок; gives the arguments for the necessity of drawing the firm borderline within the morphological way of wordformation between the following types of it: composition (composition of stems, composition of words; complex abbreviated words) and clipping stem.

Key words: abbreviation, composition of stems, composition of words, clipping stem

Основним засобом збагачення лексики української мови є деривація. Нові лексеми творяться по-різному, але в основному на базі вже існуючих у мові слів, що належать до широковживаного лексичного фонду.

У сучасній українській літературній мові існує дві основні класифікації способів словотворення: а) за лексико-граматичним характером словотвірної бази та словотвірних засобів (її називають традиційною); б) за видом словотвірних формантів.

Програма з сучасної української літературної мови у вищих навчальних закладах ґрунтується на принципах традиційної класифікації способів словотворення, розроблених ще в працях В.М.Троїцького. Учений вирізняв морфологічний, синтаксичний і семантичний способи утворення нових слів. Пізніше ця класифікація була вдосконалена В.В.Виноградовим, який доповнив її безсуфіксним (нульова суфіксація: *синій – синь, записувати – запис*) та морфолого-синтаксичними способами. Згодом М.М.Шанський обґрунтував наявність ще й способу абрєвіації [8, с. 287-91].

У сучасній українській літературній мові в обох класифікаціях абрєвіація розглядається як різновид складання (осново- і словоскладання; абрєвіація) [1; 2; 3; 4; 5 та ін.]. В.О.Горпинич з цього приводу зазначає, що „ до слово- і основоскладання належить і такий спосіб творення похідних, як абрєвіація... Однак абрєвіація відрізняється від складання характером з'єднаних компонентів: при складанні з'єднані компоненти є повноцінними семантичними одиницями – словами або їхніми лексичними основами: *інженер-механік, зерносховище*. А при абрєвіації з'єднані компоненти є найчастіше асемантичними частинами слова або окремими звуками: *райрада, метробуд...*” [1, с. 129]. Далі вчений подає класифікацію абрєвіатур (складноскорочених слів): „1) ініціальні – поєднання в абрєвіатуру початкових звуків або літер: *загс, ПТУ*; 2) уламкові – поєднання в абрєвіатуру асемантичних частин слова: *медфак, педфак*; 3) змішані – поєднання частин слова з ініціальними звуками: *райвно, міськвно*; 4) усічено-словесні – поєднання частин слова з повноцінними словами: *заготконтора, запчастини*; 5) словоформні – поєднання частин слова з відмінковою словоформою: *завкафедрою, завскладом*; 6) комбіновані – поєднання початкової частини першого слова з кінцем другого: *мерон (малоеластичний капрон)*; 7) ініціально-цифрові: *ГАЗ-24, ТУ - 134...*” [1, с. 130].

Варто наголосити, що в цій класифікації відсутні абрєвіатури типу *спец (спеціаліст), зав (завідувач, завідувачий), псих(психопат)* тощо. Такі скорочені іменники-абрєвіатури І.І.Ковалик, О.А.Земська, Ю.О.Карпенко виділяють окремо в абрєвіаційному способі [4, с. 33; 3, с. 275]. Правда, О.А.Земська додає, що вони утворилися усіченням твірної основи за абрєвіаційним способом (скорочені слова). В.О.Горпинич вважає, що „ в похідних цього типу формант має всі ознаки нульової суфіксації: 1) морфологічне явище усічення твірної основи; 2) нульовий суфікс із зазначенням особи (*зам, зав*) та конкретних предметів (*лаб, маг, рок*); 3) нульове закінчення із граматичним значенням іменника чоловічого роду (2 відміна). Тому логічніше кваліфікувати їх як нульову суфіксацію” [1, с. 118].

Виникає питання, яким все ж таки способом утворилися ці слова? Мовний матеріал свідчить, що суть способу абрєвіації полягає в складанні по-різному усічених основ – відповідно до чого утворюються складноскорочені слова, тобто абрєвіатури. Але абрєвіація і складання скорочених основ – це принципово різні способи словотворення. На цьому наголосив і М.М.Шанський: „ Если с помощью аббревиации сокращенные слова образуются путём простого сокращения слова или фразеологического оборота до

определённого звукового комплекса на согласную, который сразу вводится в систему склоняемых существительных мужского или (очень редко) женского рода..., то аббревиатуры, то есть сложносокращённые слова, образуются посредством сложения и выступают как композиты, правда особого рода, поскольку при их образовании слагаются не полные основы, а сокращённые..." [8, с. 290].

Проаналізуємо значення термінів **аббревіація, аббревіатура**: аббревіація – від лат. *abbreviatio* – скорочую, утворення аббревіатур (лат. *abbreviatura* – скорочене, коротке). Складання – це спосіб творення слів шляхом об'єднання в одне ціле кількох слів або основ (цілих чи скорочених): *салон-перукарня, інженер-економіст, генерал-лейтенант, лісостеп (ліс і степ), чорнозем (чорна земля)*. Аббревіація ж – це спосіб творення слів шляхом чистого усічення твірних основ. Наприклад: *спеціаліст – спец, завідувач – зав, активні члени групи – актив* тощо. Таким способом утворюються тільки іменники. У ролі твірної основи виступають окремі іменники або словосполучення субстантивного типу. Пор.: *університет – універ, начальник – нач, перманентна зачіска – перманент* тощо. Утворені іменники-аббревіатури мають таке ж лексичне значення, що й твірні слова або словосполучення, але відрізняються від них розмовно-стилістичним забарвленням (іноді воно набуває просторічного характеру); у деяких випадках – граматичними, морфологічними ознаками (пор.: *зав і завідувач, завідуючий; супер і суперобгортка* і под.). Усічені основи, як правило, закінчуються на приголосний, мають форму чоловічого роду.

У залежності від того, яка частина слова (або словосполучення) залишається, а яка скорочується, деякі дослідники виділяють три різновиди аббревіації:

1) залишається початкова частина слова, яка обов'язково в кінці має приголосний звук чи перший компонент словосполучення, а інший компонент словосполучення скорочується: *завідувач – зав, психопат – псих, перманентна зачіска – перманент*;

2) залишається остання частина слова або другий компонент словосполучення, а початкова частина чи перший компонент словосполучення відкидається: *Маргарита – Рита, самоцвітне каміння – самоцвіти*;

3) залишаються початкова й остання частини слова, разом утворюють нове слово, а середина твірної слова відкидається: *радіостанція – рація, велосипедик – велик* [7, с. 137].

Іменники-аббревіатури, утворені таким способом, можуть називати:

а) осіб за професією, посадою, званням та іншими ознаками: *зав (завідувач), зам (замісник), спец (спеціаліст), член-кор (член-кореспондент)*;

б) конкретні предмети (неістоти) або абстрактні поняття: *баскет (баскетбол), маг (магнітофон), бад (бадмінтон)*;

в) скорочені імена: *Рита (Маргарита), Ната (Наталія), Ліна (Поліна)*.

Від іменників, що утворилися в українській мові усіченням твірної основи, слід відрізнити запозичені іменники з інших мовних систем в усіченому вигляді. Наприклад, *метрополітен – метро* (фр. *metro*); *бригантина – бриг* (англ. *brig*); *автомобіль – авто* (фр. *auto*) тощо. Процес аббревіації в даному випадку вже відбувся в мові, з якої прийшли ці слова.

Вважається, що спосіб аббревіації (або усічення твірної основи) – це непродуктивний спосіб словотворення в сучасній українській мові. Проте останнім часом спостерігається його активізація. Деякі вчені пояснюють таке явище впливом західноєвропейських мов, особливо англійської. На нашу думку, крім цього чинника, є ще більш впливовий – сфера вживання аналізованих лексем, а саме: розмовний стиль, у якому широко використовуються скорочені форми слів, неповні синтаксичні конструкції тощо.

Таким чином, враховуючи значення термінів **аббревіація** та **складання**, у сучасній українській мові аббревіатури можуть утворюватися як способом аббревіації – за допомогою чистого усічення твірної основи без усякого складання – *спец (спеціаліст), зав (завідувач, завідуючий), рок (рок-н-рол), лаб (лабораторія), псих (психопат)* тощо, так і способом складання: а) початкових звуків або літер – *рагс і РАГС (реєстрація актів громадянського стану), СНІД (синдром набутого імунodefіциту), НАН (Національна академія наук), ЗАТ (закрите акціонерне товариство), УАПЦ (Українська автокефальна православна церква), СБУ (Служба безпеки України), СНД (Співдружність незалежних держав), СДПУ (Соціал-демократична партія України), вnz (вищий навчальний заклад)* і под.; б) частини й повного слова – *культпросвітній (культурний і просвітній), райдержадміністрація (районна державна адміністрація),.....в) комбіновано – Кабмін (кабінет міністрів), КУІн (Комітет української інтелігенції), ДемПУ (Демократична партія України)* і под.

На наш погляд, з метою уникнення термінологічної омонімії у межах морфологічного способу словотворення, необхідно чітко розмежувати поняття складання й усічення твірної основи. Отже, термін **аббревіація** варто закріпити лише за способом скорочення твірної основи без усякого складання.

Література:

1. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія. – К., 1999. – 207 с.
2. Горпинич В.О. Українська словотвірна дериватологія. – Дніпропетровськ, 1998. – 189 с.
3. Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразование. – М., 1973. – 304 с.
4. Ковалик І.І. Вступ. Дериватологія (словотвір) як самостійна лінгвістична дисципліна та її місце у системі науки про мову // Словотвір сучасної української літературної мови. – К., 1979. – С. 5 – 56.
5. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П.Грищенко. –2-ге вид., перероб. І допов. – К.: Вища шк., 1997. – 493 с.

6. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я.Плющ. – К., 2001.
7. Цыганенко Г.П. Состав слова и словообразование в русском языке. К., 1978. – 152 с.
8. Шанский Н.М. Очерки по русскому словообразованию. – М., 1968. – 311 с.
9. Ющук І.П. Українська мова. – К.: Либідь, 2003. – 640 с.